

EBÛ CA'FER EN-NEHHÂS, HAYATI ESERLERİ VE “ME'ÂNİ'L-KUR'ÂN”I

Fikri GÜNEY*

Özet

Hicri dördüncü asrın başlarında yaşamış olan Ebû Ca'fer en-Nehhâs, döneminin önemli ilmi şahsiyetlerinden biridir. Arap Dili ilminde öne çıkmıştır. Kur'an ilimlerinde birçok eser te'lif etmiştir. İlim tahsiline Bağdat'da başlayan Ebû Ca'fer en-Nehhâs, bu amaçla Filistin, Suriye ve Irakta bulunan ilim merkezlerine de uğramıştır. Bu ilim merkezlerinde önde gelen âlimlerden istifade etmiş ve tahsilini tamamladıktan sonra memleketi Mısır'a dönmüştür. Ömrünün sonuna kadar da Memleketi Mısır'da ilmi faaliyetlerde bulunmuştur.

Bu çalışmamızda Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın hayatı, eserleri ve Me'âni'l-Kur'ân adlı eserinin tanıtımı yapılmış ve Bursa Eski Eserler Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüsha ile matbu nüsha karşılaştırılarak eserin lügat, istikak, sarf, nahiv, belagat ve Kur'an ilimleri ile ilgili içeriğine örneklerle işaret edilmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Ebû Ca'fer en-Nehhâs, en-Nehhâs'ın Hayatı ve Eserleri, Me'âni'l-Kur'ân,*

ABU CAFER AN-NAHHÂS'S HISTORY, HIS BOOKS AND MAÂNİ'L-QUR'AN

Abstract

Who lived in the early fourth century after Hijri, Abu Ja'far at-Nahhas is one of the major figures of this period. He came to the fore in Arabic language and has many works in the sciences of Qur'an. Beginning his study in Baghdad, Abu Ja'far en-Nahhas, charged in the journey of Palestine, Syria and Iraq in this due. He takes courses from leading scholars around here, he finally returned to his hometown, Egypt. Until the end of his life he worked in the service of science in Egypt.

In this study, Abu Ja'far at-Nahhas's life, works and his work Me'âni'l-Qur'an has been introduced, and this work also studied according to lexicon, derivations, consumables, nahiv, eloquence and exchange by comparing the handwritten copy and printed edition which placed in Bursa Old Works Library.

***Key Words:** Abu Ja'far at-Nahhas, Life and Works of Abu Ja'far at-Nahhas, Ma'âni'l-Qur'an,*

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi,
(fikriguney@gumushane.edu.tr)

Giriş

Hicrî ikinci asrın ikinci yarısı ile dördüncü asrın ilk yarısı arası, ilmî çalışmaların İslam dünyasında hız kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde, İslâm coğrafyasının belli merkezlerinde ilmi müesseseler kurulmuş, bu kurumların bünyesinde münazara ve münakaşaların icra edildiği, özel himaye gören ilmi ve edebi meclisler oluşmuştur. Bu ilmi meclislerde kendini ispat eden âlim ve edipler, imkân buldukları yerlerde ders halkaları kurarak ilmi faaliyetlere katılmışlardır.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs tahsilini tamamladıktan sonra zaman zaman halka açık, zaman zaman da halife ve devlet erkânının huzurunda icra edilen bu münazaralarda kendini ispat geleneğinden gelen bir âlim, ilmî faaliyetlerinde araştırmaya ağırlık veren bir şahsiyettir. Arap Dili ve Belâgati ve Kur'ân ilimlerine büyük önem vermiştir. Eserlerinde Arap Dili ile Kur'ânî ilimlerini mecz etmiştir. Bu husus, Kur'an-ı Kerim'de geçen kelimeleri dil ve edebiyat yönünden değerlendirdiği *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserinde açık olarak görülmektedir.

1. Hayatı

1.1. Nesebi

Nesebi, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yûnus en-Nehhâs, el-Murâdî el-Mısırî'dir¹. Yemen'in Murad kabilesine mensup olduğu için Murâdî nisbesiyle, baba mesleği bakırcılıkla uğraşması nedeniyle de "bakırcı" anlamında en-Nehhâs lakabıyla anılmaktadır. Kaynaklarda en-Nehhâs'ın bakırcılıkla uğraştığına dair bir kayıt yoktur. Atalarının bu mesleği icra etmelerinden dolayı kendisine bu lakabın verildiği sanılmaktadır. Çünkü en-Nehhâs, küçük yaştan itibaren ilimle uğraşmaktaydı².

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın doğum tarihi hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte muhtemelen Mısır'da (270h/883m) yıllarında doğduğu ve Mısır'da büyüdüğü kanaati kabul görmektedir³.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın vefat eden ilk hocası Bekr b. Sehl ed-Dimyâtî'dir (ö. 289h/899m). Bu hususta kesin bir tarih vermek mümkün olmamakla birlikte o dönemde Mısır, Filistin, Suriye ve Irak dolaylarında ilim tahsiline on altı yaşlarında başlanıldığı dikkate alınır, en-Nehhâs'ın yaklaşık (273h/880m) tarihinden önce doğduğu kanaatine varılabilir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın kaç sene yaşadığını da; vefat tarihi olan h.338 ile h.273 tarihleri arasını hesapladığımızda yaklaşık olarak bulmuş oluruz⁴.

1.2. Çocukluğu ve Tahsil Hayatı

¹ el-Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemâlüddîn Ali b. Yûsuf b. İbrâhîm, *İnbâhu'r-ruvât*, I, 101-104; İbn Kunfuz, *el-Vefeyât*, (nşr. Ebu'l-Fadl İbrâhîm), I-IV, Kahire-Beyrut 1406/1986. 213.

² el-Cennâbî, Ahmed Nasîf, "Nazariyyetu'n-Nuzum en-Nahvi kable Abdi'l-Kâhir", *Mecelle Mecma' el-luga el-'Arabîyye bi Dimaşk*, Dimaşk, 1978, c. 53, sayı 1, s.24.

³ Muhammed Eroğlu, "Nehhâs", *DİA*, XXXII/542.

⁴ el-Cennâbî, *Nazariyyetu'n-Nuzum*, s. 24.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs Hicrî üçüncü asrın ikinci yarısında yaşamış bir âlimdir. En-Nehhâs, hadis, tefsir, fıkıh, şiir, nesir (düzyazı sanatı) ve lugat (dil bilimi) dallarında ilmî ve kültürel uyanışın meyvelerini vermeye hazırlandığı bu dönemde Mısır'da ilk tahsil hayatına başlamıştır. İlk hocası Bekr b. Sehl ed-Dimyâtî'dir. Ed-Dimyâtî muhaddis, müfessir ve kurrâ'dır. en-Nehhâs ondan kıraat ilmini tahsil etmiştir. "En-Nâsîh ve'l-Mensuh fi'l-Kur'ân" adlı eserinde bu hocasından çokça nakillerde bulunmaktadır.⁵

Ebû Ca'fer en-Nehhâs "VERŞ" kıraatını Mısır'da Ebû Bekr Abdullah b. Malik et-Teşcini'den (ö. 307h/920m) aldı. Lugat ve Nahv ilimlerini Muhammed b. Vellâd'den (v.298/910) aldı. Bu hocasını "İ'râbu'l-Kur'ân" ve "Şerhu'l-Kasâidi't-tis'a" adlı eserinde zikreder.

Ahfeş es-Sağîr adıyla tanınan Ali b. Süleyman ile de hicrî 287'den sonra Mısır'a geldiğinde karşılaşmıştır. Bu değerli âlimden de ders almış, eserlerinde zaman zaman bu hocasından bahsetmiş ve birçok nakillerde bulunmuştur.⁶ Bu kıymetli hocaların yanında, Mısır'ın tanınmış değerli âlimlerinden, tefsir, hadis ve nahiv konularında dersler almıştır.⁷

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın çıkmış olduğu ilim tahsili yolculuğunda ikinci durağı Filistin'dir. En-Nehhâs, Filistin'in "el-Beled" mevkiinde, ed-Dücânî el-Kebîr diye tanınan Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer (ö. 324h/986m) ile karşılaşmıştır. Bu hocasının "Kıraat" konusunda yazılmış bir eseri de bulunmaktadır. Kitabın muhtevası on bir kıraatı içermektedir.⁸

İlim tahsili yolunda son durağı Irak'a ulaştığında, Bağdat'da ilmi ve fikri şahsiyetinin oluşmasında kendisine pek çok tesir eden, dini ve edebi ilimlerde önde gelen âlimler ile karşılaşmıştır. Ebû İshak ez-Zeccâc (ö. 337h/949m), İbn Keysân en-Nahvî (ö. 320h/932m) bunlar arasında zikredilebilir.⁹ Daha sonraları en-Nehhâs Nahv ve Lugat konularını ihtiva eden kitaplarında bu değerli hocalarından nakillerde bulunacak ve onları övecektir. "Onlar nahivcilerin en faziletlisi ve üstünüdürler"¹⁰

⁵ el-Cennâbî, *Nazariyyetu'n-Nuzum*, s. 24, 25, 26.

⁶ el-Cennâbî, *Nazariyyetu'n-Nuzum*, s. 24, 25, 26.

⁷ es-Safedî, Ebu's-Safâ Salahuddîn Halil Aybek, b. Abdullah, *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, (Yay.haz. Muhammed el-Hacerî), I-XIII, el-Ma'hed'u'l-Almânî li'l-ehbâri's-Şarkîyye, Beyrut, 1984, VII,362; es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Buğyetu'l-vu'ât, fi Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Fikr, yrsz. 1979, I,362; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b. Ömer, *İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XII, Dâru'l-Maârif, Beyrut, 1981, XI,222; Fîruzabâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *el-Bulga fi terâcimi simâti'n-Nahvi ve'l-Luga*, (thk. Muhammed el-Misrî), Cem'iyetu İhyâi't-Turâsi'l İslâmî, 19870, s. 62.

⁸ el-Cennâbî, *Nazariyyetu'n-Nuzum*, s. 26.

⁹ İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, (thk. Mustafa eş-Şuveyym), Tunus, 1985, Dâr al-Tûnusî, VII, 272; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'la'yân ve enbâhu enbâi'z-Zaman*, (thk. İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut, 1978, Dâru Sadr, I, 100; el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed, *Nuzhetu'l-elibbâ' fi Tabakâti'l-Udebâ'*, (thk. İbrahim es-Semerrâî), Zerkâ', 1985, Mektebetu'l-Mezar, 3. Bskı, s. 291; İbn Kesîr, *İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 222.

¹⁰ el-Cennâbî, *Nazariyyetu'n-Nuzum*, 26.

sözleri ile bu âlimlerin Ebû Ca'fer en-Nehhâs nezdinde ne kadar değerli olduklarını ifade etmektedir.

el-Müberred, Niftaveyhi, İbn-i Arabî, Hasan b. Guleyb, Ubeydullah b. İbrâhim el-Bağdâdî, Ömer b. Ebî Geylân, Ebü'l-Kâsım Abdullah el-Bağavî, el-Hasan b. Ömer b. Ebü'l-Ahvas, Ca'fer el-Firyâbî, Muammed b. el-Hasan b. Semmâ'ah gibi Bağdat'ın seçkin edebiyat, dil ve Kur'ân ilimleri âlimlerinden ve daha bir çok meşhur âlimden ders aldı.¹¹ Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın bu derece ekol sahibi olan âlimlerle karşılaşması ve onlardan ders alması, daha sonraları bu ekollerin nahivdeki ihtilaflarını içeren bir eser telif etmesinde rol oynamıştır.¹²

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Irak'taki ilmî tahsilini tamamladıktan sonra memleketi olan Mısır'a döndü¹³ ve ömrünün sonuna kadar da burada kaldı. Mısır'a döndükten sonra da ilim tahsilini bırakmayan en-Nehhâs, Mısır'da hadis ve fıkıh gibi ilim dallarında üstad olarak bilinen değerli âlimlerden ders almaya devam etti. Hadis ilminde Ebû Abdurrahman en-Nesâî', fıkıh dalında Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Seleme et-Tahâvî'den ders aldı.¹⁴

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, tahsilini tamamladıktan sonra ömrünün sonuna kadar tedris ve te'lif faaliyetlerine ağırlık vererek, aldığı ilmin Mısır'da yaygınlaşmasına yardımcı oldu.¹⁵

1.3. Tedris ve Te'lif Hayatı

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın tedris ve te'lif hayatına ne zaman başladığına dair kaynaklarda kesin bir tarihe rastlanamamaktadır. Ancak eldeki verilere dayanarak yaklaşık hicrî 301 ile 338 tarihleri arasında olduğunu söyleyebiliriz.¹⁶

Tedris ve te'lif dönemi Ebû Ca'fer'in hayatının en verimli yıllarını oluşturmaktadır. en-Nehhâs bu dönemde Kur'ân ilimleri, Arap Dili ve Edebiyatı dallarında 50'yi aşkın eser te'lif etmiştir.¹⁷

¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'la'yân*, I, 100; el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ'*, 291; *İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 222.; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 362; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 362; Fîruzabâdî, *el-Bulga*, 62.

¹² Dayf, Şevki, *el-Medârisu'n Nahviyye*, Kahire, 1987, Daru'l Maarif. 332.

¹³ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 362; el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ'*, 291; Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdullah Şehabeddin Yakut b. Abdullah, *Mu'cemu'l-udebâ'*, I-X, Beyrut, trsz. Dâr İhyâ et-Turâs el-Arabî, IV, 225.

¹⁴ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 362; *İbn Hallikân, Vefeyâtu'la'yân*, I, 100; İbnü'l-imad, Ebu'l Fellah Abdullhayy b. Ahmed b. Muhammed *Şezeratu'z Zeheb fî Ahbari men Zeheb*, (thk. Muhammed el-Arnâvud, Abdulkadir el-Arnâvud.) I-VI, Beyrut, 1986-1991, Daru İhyai Kütübi'l Arabi. 345; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 157; es-Suyûtî, *Hüsnü'l Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l Kahire*, (thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), I-II, yrsz. 1967, Daru İhyai Kütübi'l Arabi. I, 531.

¹⁵ el-Cennâbî, *Nazariyyetu'n-Nuzum*, 27.

¹⁶ A.g.e., 27.

¹⁷ Fîruzabâdî, *el-Bulga*, 62; İbnü'l-Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim, *İnbahu'r Ruva ala Enbahi'n Nuhat*. (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-IV. Kahire, 1986. Daru'l Fikri'l Arabi. I, 101.

O dönemin tedrisat usûlü, günümüzdeki gibi olmayıp ders halkaları şeklinde idi. En-Nehhâs da Mısır'a döndükten sonra Kur'ân ilimleri, Arap Dili Edebiyatı dallarında ders halkalarını oluşturdu.¹⁸ Ebû Ca'fer'in ders halkalarına genellikle Endülüslü talebeler katılmaktaydı.¹⁹ Özellikle Sîbeveyh'in "el-Kitâb"ı Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın bu talebeleri vasıtasıyla Endülüs'e girmiş ve okutulmaya başlanmıştır.²⁰

Ebû Ca'fer en-Nehhâs derslerini genellikle münakaşa ve münazaralar şeklinde işledi. Hatta döneminin âlimleri ile de münazaralara girişmiştir. Örneğin, İbnu'l-Haddâd eş-Şâfîi'nin Cum'â geceleri tertiplendiği halkalara katılır, bu halkalarda Fıkhî meseleleri Nahiv münakaşaları yoluyla çözüme kavuştururdu. Bu halkalarda döneminin âlimleri ile münakaşa ve münazaralarda bulunurdu.²¹

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Mısır âlimleri ile yaptığı bu tür münakaşa ve münazaralara dair rivayetlerden aşağıdaki örnek olarak zikredilebilir.

Bazı Mısır ümerası Ebû Ca'fer ile Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Vellâd (ö. 332h/944m) arasında münazara tertiplerdi. Bu münazaraların birinde Ebû Ca'fer, Ebu'l-Abbas'a "رَمِيْتُ" kelimesini "افعلوت" vezninde nasıl binâ edersin? diye sordu. Ebu'l-Abbas da "ارميتت" dedi. Ebû Ca'fer de ona şöyle diyerek yanıldığını ifade etti. "Arap kelâmında "افعلوت" veya "افعليت" diye bir vezin yoktur". Ebu'l-Abbas da ona; "Ama sen benden binâ'ya örnek vermeme istedin ben de onu yaptım" dedi. Bu olay hakkında ez-Zebidi şöyle der; "Ebu'l-Abbas'ın Vâv'ı Yâ'ya kalb etmesi güzel olmuştur. Çünkü Vâv, muzârîde Yâ'ya kalb edilir. Bu sebeple "ارميوت" yerine "ارميتت" dersin. Ebu'l-Abbas, el-Ahfeş Said b. Mes'adenin yolunu tuttu. Çünkü o da misali olmayan şeylerden binâ'ya örnek verirdi."²²

1.4. Vefatı

Kaynaklarda Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın vefatıyla ilgili garip bir olay nakledilir. en-Nehhâs bir gün evinden çıkıp Nil nehrine doğru ilerler. Amacı temiz bir hava almak ve dinlenip rahatlamaktır. Nil nehrinin kıyısında bulunan iskeleye yaklaşarak nehre doğru uzanan merdivenin üzerine oturur. Elinde getirdiği kitabı açarak bir şiir okur.

¹⁸ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 362; Davudî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *el-Müstefâd min zeyli Tarihi Bağdad*. (I-XIX), -- ofs -- Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.] Haydarabad: 1399/1978'in ofseti. II, 22; Dayf, Şavki, *el-Medâris en-Nahviyye* 332; Corci zeydan, *Tarihu Adabi'l Lugati'l Arabiyye*, (I-IV), Kahire, 1937, Dâru'l-Hilâl. II, 182; Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim Li eşheri Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-'Arabi ve'l-Müsta'ribîne ve'l-Müsteşrikîn*, I-VIII, Beyrut, 2002 15. Baskı, Dâru'l-İlmi Li'l-Melayîn, I, 65; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, 157; es-Safedî, *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363.

¹⁹ Yâkut, *Mu'cemu'l-udebâ'*, IV, 226; İbnü'l-Faradi, Ebü'l-Velid Abdullah b. Muhammed b. Yusuf, *Târîhu ulemai'l-Endeliüs = Tarihu'l-ulema ve'r-ruvat li'l-ilm bi'l-Endeliüs*, I-II. (thk. İbrâhim el-Ebyari). -- Kahire : Dârü'l-Kitabi'l-Misri ; Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Lübnani, 1983/1403. (el-Mektebetü'l-Endelüsiyye ; 3), I,354.

²⁰ İbnü'l-Faradi, *Târîh-u 'ulemâ'i-l-Endeliüs*, I,354.

²¹ es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, 157; Zirikli, *el-A'lâm*, I, 65; ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zubeydî, *Tabakatü'n-nahviyyin ve'l-lugaviyyin* (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), 2. bs. Kahire : Dârü'l-Maârif, [t.y.], s. 336.

²² es-Suyûtî, *el-Eşbah ve'n-Nezair fi'n-nahv*. I-IV (thk. Abdurrahman Salim Mükerrrem),- Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.. III, 136-157.

Aynı zamanda okuduğu şiirin veznini de bulmaya çalışır ve "فاعل مستعمل" ve "فاعلات" gibi aruz vezni kalıplarını sesli olarak tekrarlarken oradan geçen cahil bir bedevî bu sesleri duyar. Bedevî bu sözlerden bir şey anlamadığı için de Ebû Ca'fer'in Nil nehrine sihir yapmak istediğini zanneder. Çünkü bedeviye göre Nil nehrine sihir yaparak suyunu azaltırsa fiyatlar artar, hayat koşulları zorlaşır ve pahalılaşır. Bedevî Ebû Ca'fer'in hemen arkasına geçer ve ayağı ile Nil'e doğru iter. Böylece en-Nehhâs Nil nehrine düşerek kaybolur. Bir daha da ondan haber alınamaz. Ebû Ca'fer'in başından geçen ve onun sonu olan bu hadise, (338h/950m) yılının Zilhicce ayının 5'inci Cumartesi günü vuku bulmuştur.²³

Ancak burada son devir âlimleri veya çağdaş bilim adamlarının bu rivayeti kabullenemediklerini zikretmeden geçemeyeceğiz. Ahmed Nasif el-Cennâbî "نظرية النظم" adlı makalesinde Ebû Ca'fer en-Nehhâs'tan bahsederken, bu olayın bir komplo olabileceğini ileri sürer. Delil olarak da o dönemlerde, özellikle hicrî dördüncü asrın sonlarına doğru, bir başka âlimin de aynı şekilde Nil nehrine atılarak öldürüldüğünü; bu gibi olayların dönemin yönetiminden kaynaklandığını ve o dönemdeki yönetimin böyle bir komplo hazırlayabileceğini makalesinde zikretmektedir.²⁴

2. Şahsiyeti

2.1. Mizacı ve Karakteri

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, mizaç olarak yumuşak huylu ve alçak gönüllülüğü ile göze çarpar. Kendine karşı çok sert idi. En önemli karakteristik özelliği bütün ihtiyaçlarını kendi kendine gidermeye çalışmasıdır. Bu konuda tanıdıklarını da zorlardı.

Anlatıldığına göre elbise ve yemek konusunda kendine karşı çok cimri idi. Ona bir sarık bezi hediye edildiğinde cimriliğinden bezi üçe böldüğü kaynaklarda zikredilmektedir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs cimri kişiliğe sahip olmasına rağmen, insanlar ona büyük ilgi duydu, ondan ilim tahsil etti ve ondan istifade etti.

2.2. İlmî Şahsiyeti

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, döneminin parmakla gösterilebilen sayılı âlimlerindendi. İyi bir kişiliğe sahipti. Faziletli, ilmi tam, edep sahibi, mütevazı bir kişiliği vardı. Hiçbir zaman ilmi ile övünmez, gururlanıp kibirlenmezdi. Meseleleri döneminin diğer âlimleri ile de tartışırdı. Anlaşılması kendisine güç gelen meseleleri, döneminin ilim ve fikir

²³ es-Safedî, *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 364; İbn Kunfuz, Ebu'l Abbas Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *el-Vefeyat*, (thk. Adil Nüveyhiz), Beyrut 1981, 213; Fîruzabâdî, *el-Bulga*, 62; el-Yemânî, Taceddin Abdülbâki b. Abdülmecid, *İşâretu't-Ta'yin fi Terâcimi'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn*, (thk. Abdülmecid Dîb), Riyad, 1986, Merkezu'l-Melik Faysal Li'l-Buhûs ve'd—Dirasâti'l-İslâmiyye, s. 45; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 29; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, 157; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 222; el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, I, 102; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü a'lâmi'n-Nubelâ'*, I-XXIII. (thk. Şuayb el-Arnaut), Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1984/1404, XV, 401.

²⁴ *el-Cennâbî, Nazariyyetu'n-Nuzum*, 27. 25.

ehlinin görüşlerine sunar, onların da görüşlerini alırdı. Kalemî dilinden daha iyi olduğu da rivayet edilmektedir.²⁵

en-Nehhâs'ın kişiliğini ve ilmî derecesini göstermesi bakımından onun hakkında vaki rivayetlere göz atmak faydalı olacaktır.

İbn Kesir, “el-Bidaye ve'n-nihâye” adlı eserinde onun hakkında şöyle der: Ebû Ca'fer en-Nehhâs Mısır'lı bir nahivcidir. Arapça Dilbiliminde İmam, aynı zamanda bir müfessir ve ediptir. Tefsir ve diğer bilim dallarında birçok esere sahiptir. Müberred ve arkadaşları ile karşılaşmış, Nesâî'den hadis ilmini almış (hadis dinleyip rivayet etmiş), insanlar ondan ve ilminden faydalanmışlardır”.

ez-Zehabî ise “Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Arap Dilinde İmam olup, birçok te'lif esere sahiptir. Zamanının önemli şahsiyetlerinden İbnü'l-Enbârî ve Niftaveyh ile karşılaştırılıp aralarında münazaralar tertiplenirdi,” demektedir.

es-Safedî de onun hakkında şu ifadeleri kullanır: “Ebû Ca'fer en-Nehhâs bir nahivcidir. Bağdat'a gidip orada Sîbeveyh'in el-Kitâb'ını ez-Zeccâc'dan okudu. Edebiyat ve Kur'ân ilimleri konularında tasnif ile uğraştı. Onun bir benzeri daha yoktur. Elli'yi aşkın eseri vardır.”

Tabakât sahibi ez-Zübeydî de onu şöyle tanıtır: “O derin ilim sahibidir. Bolca rivayette bulunan, te'lif eserleri çok olan değerli bir şahsiyettir. Kalemîni bırakıp yazı yazmaması hali dahi çok iyi ve çok güzeldir. Onun Kur'ân hakkında faydalı eserleri vardır. Te'lifâtında içinden çıkamadığı konularda fikir ehline ve fakihlere sormaktan da çekinmez, kibirlenme nedir bilmezdi. Şafii fakihlerinden İbnü'l-Haddâd'ın her Cuma gecesi kendi evinde tertiplemediği halkalara düzenli olarak devam eder, bu halkaları hiç kaçırmazdı. Çünkü bu halkalarda fikhî meseleler nahiv yolu ile konuşulup, tartışılır ve çözümlenirdi.”

2.3. Hocaları

Yukarıda zikrettiğimiz gibi, Ebû Ca'fer en-Nehhâs, tahsil hayatının büyük bir kısmını Irak'ta geçirmiştir. Irak'ın meşhur Arap dilcilerinden, edebiyatçılarından ve fakihlerinden ders almıştır. Bu bölümde en-Nehhâs'ın en çok etkilendiği, fikirlerinden istifade ettiği, eserlerinde övgüyle bahsederek alıntılar yaptığı hocalarının meşhurlarından kısaca bahsedilecektir.

2.3.1. ez-Zeccâc

Tam olarak adı, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc'dır.²⁶ Irak'ın meşhur lugatçılarındandır. el-Müberred'in dost ve

²⁵ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 157; es-Safedî, es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât, VII, 364; el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, I, 102; Corci zeydan, *Tarihu Adabi'l-Lugati'l-Arabiyye*, II, 182.

²⁶ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 272-274; ez-Zübeydî, *Tabakât*, 212; es-Sîrâfî, Ebû Saîd Hasan b. Abdullah el-Merzübani, *Ahbâri'n-nahviyyini'l-Basriyyin ve meratibuhum*. (thk. Muhammed İbrâhim Benna). – Kahire, Dârü'l-İ'tisam, 1985. 80-81; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 362; es-Safedî, es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât, VII, 367; ed-Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, (I-II). (thk.

arkadaşlarındadır. En-Nehhâs'ın Irak'ta kendisinden ders aldığı bir âlimdir. Sîbeveyh'in el-Kitâb'ını bu âlimden okudu. Dil konusunda en çok etkilendiği ve fikirlerinden istifade ettiği âlimlerden biridir. Ebû Ca'fer bu âlimden, "*Î'râbu'l-Kur'ân*", *Me'âni'l-Kur'ân* " Ve "*Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'* " adlı eserlerinde sık sık bahsetmekte, alıntılar yapmakta ve kendisini övmektedir. İbn Keysân ve ez-Zeccâc hakkında kullandığı: "Nahivcilerin görüp şâhid olduğu en faziletli şahsiyetlerdendir," sözleri hocasına verdiği değerin ifadesidir. Ebû İshâk ez-Zeccâc Bağdat'da (311h/923m) senesinde vefat etmiştir. Vefatı anında 70 yaşında olduğu rivayet edilmektedir. "*Me'âni'l-Kur'ân, Kitâbu'l-İştikâk, Kitâbu'l-Kavâfi, Kitâbu'l-'Arûz, el-Muhtasaru'n-nahvi, Kitâbu'l-Emâni, Kitâbu mâ Yensarifü ve mâ lâ yensarif*" gibi değerli eserlerin müellifidir.

2.3.2. İbn Keysân

Tam adı, Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Keysân Ebü'l-Hasan en-Nahvî'dir.²⁷ El-Müberred ve Sa'leb'den ders alan bu şahsiyet Irak'ın değerli Nahv âlimleri arasında yer almıştır. Basra ve Kufe nahiv ekollerinin kurallarını ezberlemiş ve bu iki nahiv mezhebini de bünyesinde mezc etmeyi başarmış değerli bir nahivcidir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs'a tesir eden şahsiyetlerden biridir. En-Nehhâs, "*Î'râbu'l-Kur'ân, Me'âni'l-Kur'ân ve Şerhu'l-kasâid*" adlı eserlerinde bu şahsiyetten alıntılar ve rivayetlerde bulunmaktadır. Bu şahsiyet ilim dünyasına, "*Me'âni'l-Kur'ân, el-Mühezzeb fi'n-nahv, Mesâbîhu'l-küttâb, Mâ İhtelefe fihî'l-basriyyûn ve'l-kûfiyyûn*" ve bunlara benzer daha birçok eseri miras bırakmıştır. Kaynakların zikrettiğine göre (320h/932m), Hatîb el-Bağdâdî'ye göre ise 10 Zilkade 299h/28 Haziran 912m tarihinde vefat etmiştir.²⁸

2.3.3. İbnu'l-Enbârî

Tam adı, Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr b. el-Hasan el-Enbârî'dir.²⁹ Nahvi Ebu'l-Abbas Sa'leb'den almış, son derece zekî, kabiliyetli ve hızlı ezber yapan bir kişiliğe sahiptir. Edep sahibi bir zattır. Sezgi ve hazırcevaplığı ile örnek gösterilir. İbnu'l-Enbârî'nin, Ebû Ca'fer'e yegâne tesiri, sahip olduğu bu üstün kişiliğidir. Genç denecek yaşta (328h/940m) tarihinde Bağdat'da vefat etmiştir. İbnu'l-Enbârî, ilim dünyasına kıymetli eserler ile katkıda bulunmuştur. Eserlerinden bazıları şunlardır: "*Garîbu'l-hadis, el-Haât bi'l-Kur'ân, el-Ezdâd fi'n-nahv, el-Müşkil fi me'âni'l-Kur'ân,*³⁰ *el-Müzekker ve'l-müennes, Edebi'l-kâtib, el-Maksûr vel-memdûd, el-Vâdih fi'n-nahv, el-Mufaddal, el-Hicâb, el-Lâmât, Şerhu şî'ri'l-A'sâ, Şerhu şî'ri'n-Nâbiğa, Şerhu şî'ri Züheyr, el-Elifât, Nakdu Mesâili İbn-i Şenbûz, el-Mufaddaliyât*".

2.3.4. Niftaveyh

Ali Muhammed Ömer), Kahire, Mektebetu Vehbe, 1972/1392. I, 12; Sezgin, Fuat, GAS(Ar.) *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, I-V, Riyâd 1403-1404, II, 171.

²⁷ *el-Enbârî, Nuzhetu'l-elibbâ'*, 178, ez-Zubeydî, *Tabakât*, 170; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, II, 59; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 274.

²⁸ Durmuş, İsmail, "İbn Keysân", *DİA*, c.20, s.135.

²⁹ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 338-340; Zehebî, *Siyer-u a'lâmu'n-nubelâ'*, XV, 401.

³⁰ Bu eseri tamamlanmamıştır.

Tam adı, Ebû Abdillâh İbrahim b. Muhammed b. Arefe b. Süleymân b. el-Atekî el-Ezdî el-Vâsıtî'dir. Bu zat Niftaveyh lakabı ile tanınır.³¹ Niftaveyh, Kûfe nahiv ekolündendir. Sa'leb ve el-Müberred'den ders almıştır. ez-Zübeydî tabakatında Niftaveyh hakkında şöyle der: “ Edebiyat'da edip ve sanatkâr bir kişiliğe sahip olup, Cerir, Ferezdak, Zürrümme ve diğer şairlerin şiirlerini ezberlemiş, ayrıca hadis rivayetinde de bulunmuştur.”

Yâkut el-Hamevî de Niftaveyh hakkında şunları zikreder: “ Niftaveyh Arap dili ve hadis âlimidir. Sa'leb ve el-Müberred'den ders almış, temiz, ahlaklı hoş sohbet biridir. Rivayetinde sadık, Kur'ân hafızı olup Dâvud ez-Zâhirî'nin mezhebinde önde gelen fakihlerdendir. Hadis konusunda da kendisine müracaat edilenlerdendir. İslam tarihini, insanların doğum ve ölüm günlerini ve tarihlerini ezberleyenlerdendir.” Bu özelliklerinden anlaşılıyor ki, Niftaveyh en-Nehhâs'a daha çok nahiv ve hadis konularında tesir etmiştir.

Niftaveyh, “ *I'râbu'l Kur'ân, Garibu'l Kur'ân, er-Reddü ala men kale bi halki'l Kur'ân, el-İstisnâ ve's şurût fi'l kiraât, el-Mukni' fi'n nahv, Emsâlü'l-Kurân, el-Mesâdir, el-Kavâfî, eş-Şehâdât, er-Reddü ale'l-Mufaddal fi nakdihi ale'l Halil, Kitâb fi enne'l-Arab tekellemu tab'an la te'allumen*” ve bunlara benzer daha bir çok eser te'lif ve tasnif etmiştir. Niftaveyh, (323h/935m) senesinde Rebiulevvel ayının 12'inci Çarşamba günü vefat etmiştir.

Mısırlı nahivci Muhammed b. el-Velî b. Vellâd et-Temimi (ö. 298h/910m)³² Ebû Bekr Ahmed b. Şukayr el-Bağdâdi (ö. 315h/927m),³³ İbn Rüstem, Ahmed b. Muhammed et-Taberi (ö. 304h/917m)³⁴ de Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın hocaları arasında zikredilmektedir. Ayrıca Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hadis konusunda kendilerinden ders aldığı hocalarının başında sünen sahibi meşhur hadisçi Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali b. Sennâ (ö. 303h/916m)³⁵ gelmektedir.

2.4. Talebeleri

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Mısır'a geri döndükten sonra buraya yerleşti ve tedris te'lif ile meşgul olmaya başladı. Eserlerini elden ele, dilden dile, nesillerden nesillere ve kıtalara ulaştıracak değerli ilim adamları yetiştirdi.

³¹ ez-Zubeydî, *Tabakât*, 170; el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, I, 176; İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ=Gâyetü'n-Nihâye fi esmâi ricâli'l-kiraatu li'r-rivâye ve'd-dirâye*, I-II. (nşr. Gotthelf Bergstrasser; fehâris Otto Pretzl). 3.bs. Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982, I, 25; Merzubânî, Ebî 'Ubeydullah Muhammed b. 'İmrân, *Nûru'l-Kabes el-Muhtasar Mine'l-Muktebes fi Ahbâri'n-Nuhâti ve'l-Udebâi ve's-Şu'arâi ve'l-'Ulemâ*, thk. Rogolf Zuhâyim, h.1384 - m.1964 s. 344.

³² ez-Zubeydî, *Tabakât*, 236; el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, III, 224.

³³ el-Hatîb, el-Bağdâdi, *Târîh-i Bağdâd*, I-XIV, Kahire 1349/1931, Beyrut tsz. IV, 89; es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahiyyin*, 81; *el-Enbârî, Nuzhetu'l-elibbâ'*, 158, 187; ez-Zubeydî, *Tabakât*, 77, 128, 205; el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, I,34, II, 135, III, 151.

³⁴ el-Hatîb, *Târîh Bağdât*. V, 125; el-Kıftî, *İel-Kıftî, El-Kıftî, İnbâhu'r-ruvât*, I, 128; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 114.

³⁵ es-Suyûtî, *Husnu'l-muhadara* I, 349; ez-Zehabî, *Tezkireu'l-huffâz*, I-IV, Haydarabâd, 1375-77/1955-58, 698; Zirikli, *el-A'lâm*, I, 164; Fuat Sezgin, GAS(Ar.) *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, I, 422.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın döneminde Mısır, ilim tahsil edenler için doğu ile batı arasında bir köprü vazifesini görüyordu. İlim tahsili yolculuğuna çıkanlar, buradaki meclis ve halkalardan da nasiplerini alıyordu. O dönemde Mısır'da ilim halkası ve meclis sahibi olan âlimlerin başında; Kirâ'u'n-Neml³⁶ (ö. 310h/923m), İbn Vellâd (ö. 332h/944m) ve İbnü'n-Nehhâs (323h/935m-416h/1025m) gelmektedir.³⁷

Batıdan doğuya ilim talebi yolculuğuna çıkan talebeler genellikle, Arap Dili ve Edebiyatı ile çeşitli Kur'ân ilimlerini öğrenip memleketlerine geri dönüyorlardı. Bu yolculuğa katılanlar arasında Endülüslü talebeler de bulunuyordu. Endülüs'ten Mısır'a, oradan da Mekke, Medine, Şam ve Irak'a gidiyorlar, buralardaki Arap dili ve Kur'ân ilimlerinde otoriter olan hocalardan ders alıyorlardı ve aldıkları ilmi yine Mısır üzerinden Endülüs'e taşıyorlardı. Sîbeveyh'in "el-Kitâb" ve Halil b. Ahmed'in "el-'Ayn" adlı eserleri Endülüs'e bu yolla intikal etmiştir.

Kaynaklar, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın on dört talebesinden üçünün Mısır'lı olduğunu; talebelerinin çoğunluğunun Endülüslülerden oluştuğunu bildirmektedir.³⁸ Önemli Talebelerinden bazıları şunlardır:

2.4.1. Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Muhammed Ebû Bekr el-Edfuvi el-Mısri³⁹

Edfûv asıllıdır. Edfûv, Yukarı Mısır'da Esvân'a yakın şehirlerdendir. Bu zat, hadiste güvenilirdir. Müfessirdir. Kıraat ve nahiv âlimlerindendir. (304h/916m) yılında doğmuştur. Kıraat ilmini, Muzaffer b. Ahmed b. Hemedân'dan ezberleyerek almıştır. İlmü'l-huruf'u Ahmed b. İbrahim b. Câmi' Sa'id b. es-Seken ve Abbas b. Ahmed'den öğrenmiştir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın ders halkalarına katılmış ve onun kitaplarını rivayet etmiştir.

Odun ticareti yapardı. Ed-Dânî, onun Nâfi' kıraatı, Verş rivayetinde zamanın tek imamı olduğunu, bununla beraber geniş ilim ve üstün anlayışa sahip, Arap dilindeki derin bilgisi ve me'âni konusunda basiretliliği ile tanındığını söyler. Ez-Zehebî, benzer ifadelerle 120 ciltten oluşan bir de tefsir kitabının olduğunu zikretmektedir. (388h/998m) yılının Rebiulevvel ayında Mısır'da vefat etmiştir.

2.4.2. Muhammed b. Yahyâ b. Abdüsselâm el-Ezdî en-Nahvî⁴⁰

Er-Rabacî diye tanınan bu değerli zat, Kurtubalı olup, aslen Ceyyân'lıdır. Kendisi Yezid b. Muhalleb'in oğlu olduğunu iddia eder.

³⁶ كُرَاع النَّعْلِ هُوَ أَبُو الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ الْهَنْدِيسِيِّ الْمَلَقَبُ بِـ "كِرَاعِ النَّعْلِ" الْلُّغَوِيُّ النَّحْوِيُّ تُوْفِيَ سَنَةَ 316 هـ وَفِيهِ 307 هـ لِلَّهِ وَفِيهِ 310 هـ

³⁷ el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât* I, 102; Şevki Dayf, *el-Medâris en-Nahviyye*, Kahire, 1987, Daru'l Maarif. 329; Fuat Sezgin, GAS(Ar.) *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, II, 274.

³⁸ İbnu'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi Endelüs*, I, 354; Dr. Ömer, Ahmed Muhtâr, *Târîhu'l-Lugati'l-Arabiyye fî Mısır*, Kahire 1970, el-Mektebetu'l-Arabiyye – el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li't-Te'lîf ve'n-Neşr, Vezâretu's-Sekâfe 65.

³⁹ el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, III,186; ; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, II, 198; ez-Zehebî, *Siyer-u a'lâmu'n-Nubelâ'*, X, 99; Fuat Sezgin, GAS(Ar.) *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, I, 217.

⁴⁰ ez-Zubeydî, *Tabakât*, 335-340; İbnu'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi Endelüs*, I,69.

İlk tahsilini Kurtuba'da Kasım b. Esbağ ve diğer âlimlerden aldı. Doğuya giderek Mekke'de İbnu'l-'Arabî'den ders gördü. Mısır'da Ebû Ca'fer en-Nehhâs'dan, A'lân b. Hasan ve İbn Vellâd ve diğer âlimlerden istifade etti. Tahsil ettiği ilimlerin ağırlığını Arap dili teşkil eder. Fakih, imam ve güvenilir bir kişiliğe sahipti. Sîbeveyh'in el-Kitâb'ını İbnü'n-Nehhâs'dan rivayeten öğrenmiştir. İnce görüşlü, istinbât konusunda çok dikkatli ve kıyasta usta bir kişiliği vardır. Meliklerin yanında mürebbi olarak dururdu. Hatta Emirü'l-Mü'minin Nasır, oğlu el-Muğîre için onu mürebbi olarak yanına aldı. Daha sonra Mustansırillah'ın hizmetinde bulundu. (358h/969) yılı Ramazan ayında vefat etti.

2.4.3. Ebû Abdullah Muhammed b. Horasânî en-Nahvî⁴¹

Benü'l-Eğleb'in mevlâsı olup, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'dan tüm eserlerini dinleyip öğrendi. Kıraat ilmini Muzaffer b. Ahmed b. Hemedân'dan aldı. Sıklıyye'de (386h/996) yılında 76 yaşında iken vefat etmiştir.

Ebû Bekr Muhammed b. Bedr el-Kadî, Mervân b. Abdü'l-Melik b. Bahr b. Şâzân ve Ahmed b. Mervân el-Mâlikî'den rivayetlerde bulunmuştur. Ondan da Yûsuf b. Ebû Habib b. Muhammed rivayette bulunmuştur.

2.4.4. Ebû Muhammed Abdü'l-Kebir b. Muhammed el-Cezerî el-Endelûsî⁴²

Kıraat ilminin kaynağı sayılırdı. Kıraatı ezberleyerek Muhammed b. Eştat, Muhammed b. Ali el-Edfûvî'den aldı. Ebû Gânim el-Muzaffer b. Ahmed ve Ebû Ca'fer en-Nehhâs'tan ders okudu.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın hal tercemelerini veremediğimiz diğer talebeleri de şunlardır:

Abdüsselâm b. eş-Şemh b. Nabil b. Abdillâh el-Hevvârî (ö.387h/997m)⁴³, Münzir b. Said b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Kâsım el-Bellûtî (ö.335/946m)⁴⁴, Fadlullâh b. Said b. Abdillâh b. Abdirrahmân el-Kuzenî (ö.335/946m)⁴⁵, Muhammed b. İshâk b. Münzir b. İbrahim b. Selim b. Ebû İkrime (ö.367/977m)⁴⁶, hattâb b. Mesleme b. Muhammed b. Said el-'İyâdî (ö.372/982m)⁴⁷, Ömer b. Muhammed b. Arrâk b. Muhammed Ebû Hafs el-Hadramî el-Mısırî (ö.388/998m)⁴⁸, Süleymân b. Muhammed ez-Zehrâvî⁴⁹, Ebû İmrân Mûsâ b. Hüsün en-Nahvî es-Sükkerî, Ebu'l-Abbâs Hakem b. Muhammed b. Ebî İshâk et-Temmâr el-Basrî, Son iki talebesinin ölüm tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

⁴¹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 99.

⁴² İbnü'l-Faradi, *Târîhu Ulemâi Endeliüs*, I, 295.

⁴³ İbnü'l-Faradi, *Târîhu Ulemâi Endeliüs*, I, 287-288.

⁴⁴ ez-Zubeydî, *Tabakât*, 319; el-Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât*, I, 103; Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, VII, 183; es-Safedî, *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363; İbnü'l-Faradi, *Târîhu Ulemâi Endeliüs*, II, 144.

⁴⁵ İbnü'l-Faradi, *Târîhu Ulemâi Endeliüs*, I, 354.

⁴⁶ A.g.e, II, 777.

⁴⁷ A.g.e, I, 133.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 597.

⁴⁹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 542.

2.5. Muasırlarıyla Münasebeti

O dönemde âlimler arası münasebetler, genellikle ilmî münazara ve münakaşalar yoluyla gerçekleşirdi. Ebû Ca'fer en-Nehhâs döneminde de aynı geleneğin devam ettiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz. Diğer taraftan bu ilmî münazara ve münakaşalar genellikle halîfe ve devlet erkânı huzurunda yapılırdı. Emevî ve Abbâsî halîfelerinden bir çoğunun bu münazara ve münakaşaları himaye ettiği bilinmektedir. Bu münazara ve münakaşalar âlim, şâir ve edipler arasında tertiplenirdi.

Mısır ümerâsı da bu geleneğe uyarak ilmî ve edebî münazara ve münakaşalara zevk ve istekle hamilik yapmıştır.⁵⁰ Kaynaklardan öğrendiğimize göre Ebû Ca'fer en-Nehhâs ile Ebu'l-Abbâs b. Vellâd arasında ilmî bir rekabet vardı. Kaynaklar, Mısır ümerâsının bu iki ilim adamı arasında münazara ve münakaşalar tertiplelediğine işaret etmektedir. Buna dair bir örnek, daha önce zikredilmişti.⁵¹

Ebû Ca'fer en-Nehhâs ile hocaları İbnü'l-Enbârî ve Niftaveyh arasında da rekabetin olduğu kaynaklarca zikredilmektedir.⁵²

2.6. Te'lif ve Araştırma Usûlü

Kaynaklar Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın te'lif ve araştırma usulleri hakkında geniş ve kapsamlı bilgiler vermemektedir. Ancak kaynaklarda satır aralarında, bir kaç cümle ile de olsa, kısa ve öz bilgilere rastlamak mümkündür.

Bu bilgilerin ışığında, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın, eserlerini Irak'tan Mısır'a döndükten sonra kaleme almaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu zaman diliminin ders okutma dönemine denk geldiği⁵³ ve Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın eserlerini ders esnasında yaptığı münakaşa ve tartışmalardan sonra telif ettiği anlaşılmaktadır. En-Nehhâs'ın talebelerinin, hocalarının derslerinde imla ettikleri notları kitap haline getirdikleri de bilinmektedir.⁵⁴

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, telif ettiği eserlerde ele aldığı konuları önceden döneminin âlimleri ile tartışarak vardığı sonuçları kayda alma benimsemiştir. Bu husus, tartıştığı âlimlerin görüşlerini eserlerinde rivayette takip ettiği usulden anlaşılmaktadır.

Bir ilim adamı olarak bilmediği konuların açığa çıkmasından asla korkmayan, bildiği konularda kibirli davranmayan, ilim yarışında rekabeti seven ve muhatapları ile tartışıp, münazara ve münakaşa etmekten zevk alan bir kişiliğe sahip idi.⁵⁵

⁵⁰ es-Suyûtî, *el-Eşbah ve'n-nezair fi'n-nahv*. I-IV (thk. Abdurrahman Salim Mükerrrem). -- Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.. III, 136-157; Şevki Dayf, *el-Medâris en-Nahviyye*, 329-330.

⁵¹ ez-Zubeydî, *Tabakât*, 238.

⁵² el-Yâfi'î, Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemanî, *Mir'âtu'l-Cinân ve 'İbretu'l-Yekzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, I-II, (nşr. Abdullah Muhammed Cubûrî), Beyrut 1970-1981. II, 327; İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsin Yûsuf, *en-Nücûm ez-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, I-XVI, Kâhire 1389/1963, III, 300.

⁵³ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 362-363

⁵⁴ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmu'n-nubelâ*, XV, 401.

⁵⁵ el-Kıftî, *el-Kıftî, İnbâhu'r-ruvât*, I, 102; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vu'ât*, 157; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363.

3. Eserleri

Ebû Ca'fer en-Nehhâs velûd bir müelliftir. Kaynaklarda kesin bir kayıt bulunmamakla beraber, kiminde 20, kiminde 50'yi aşkın eseri olduğu zikredilmektedir⁵⁶. Eserlerini Kur'ân ilimleri ve Arap dili ve edebiyatı dallarında olmak üzere iki grupta toplanmak mümkündür.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın eserlerinin matbu olarak basılmış olanları olduğu gibi, yazması eserleri de bulunmaktadır. Bazı eserlerinin, Bağdat'ın Moğol istilâsı sırasında kaybolduğu zann-ı galip olarak kaynaklarda zikredilmektedir⁵⁷.

1. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim: Kaynaklarda, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'a ait bu isimle bir eserin olduğu bilgisi bulunmakla beraber, hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁸

2. İ'râbu'l-Kur'ân: Ebû Ca'fer en-Nehhâs bu eserini Me'âni'l-Kur'ân'dan önce yazmıştır. Bunu Me'âni'l-Kur'ân'da, İ'râbu'l-Kur'ân'a yaptığı atıflardan anlıyoruz. Bu eser, Kur'ân'ın i'râbı ile ilgili olup gramatik bir incelemedir⁵⁹.

3. El-İlmü ve'l-müte'allim fî me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm: İbn Hayr'ın Fehreset'inde Ebû Ca'fer en-Nehhâs'a ait bu isimde bir eserin olduğu zikredilmektedir. Ancak bu eserin Me'âni'l-Kur'ân olabileceği kanaati yaygındır.⁶⁰

4. Kitâbu'l-Envâr: Bu eser, hakkında kaynaklarda yeterli bilgi verilmemektedir. Sadece eserleri arasında zikredilmiştir. Es-Safedî bu eseri "Kitâbu'l-Envâ" adıyla zikretmektedir. Ancak bunun Kitâbu'l-Envâr ile aynı eser olup olmadığı bilinmemektedir.⁶¹

5. Kitâbu'l-Envâ': Kitâbu'l-Envâr ile ilgili verilen bilgiler, bu eser için de geçerlidir. Bu nedenle burada ayrı bir kitap olarak zikredilmiştir⁶².

6. en-Nâsîh ve'l-mensûh fî'l-Kur'ân: Bu eser hemen bütün kaynaklarda zikredilmektedir. Kaynaklarda bu eserin Kütüphanelerde yazma nüshalarının bulunduğu dair bilgilere rastlanmaktadır.⁶³ Ulaşabildiklerimiz şunlardır: a-Topkapı Sarayı, III. Ahmed 142 numarada kayıtlıdır. Hicrî 735 senesine ait olup, 275 varaktan ibarettir. b-Yeni Câmî Kütüphanesinde 153 numarada kayıtlı olup, 285 varaktan ibarettir. c. Kütahyâ'da Vâhid Paşa Kütüphanesinde 2337/1 numarada kayıtlıdır. 1^b – 115^b arasındadır. Hicrî 617 senesinde istinsah edilmiştir. d- Berlin Kütüphanesinde 3095 or.fol'da kayıtlıdır.

⁵⁶ es-Safedî, *el- Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363; el-Yemânî, *İşâretu't-ta'yîn*, 45; Fîruzabâdî, *el-Bulga*, 62.

⁵⁷ en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân, tahkik*, (thk. eş-Şeyh Muhammed Ali es-Sâbûnî), I, 7-8.

⁵⁸ İbn Hallikân, *Ve'feyâtu'l-a'yân*, I, 29; ez-Zubeydî, *Tabakât*, 149-50; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I, 65.

⁵⁹ Fuat Sezgin, *GAS*, I, 18.

⁶⁰ İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbilî, *Fehrese*, I-II, thk. İbrahim el-Ebyârî, Kâhire 1989 Dâru'l-Kitâbi'l-Mısır. 65.

⁶¹ Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ'*, IV, 228.

⁶² es-Safedî, *el- Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363.

⁶³ es-Safedî, *el- Vâfi bi'l-vefeyât*, I, 29; es-Safedî, *el- Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363; Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ'*, IV, 228; Fuat Sezgin, *GAS*, VIII, 242-243.

Bu eser, Kâhire'de, hicrî 1323 yılında Matbaatu's-Saâde'de Muhammed Emin el-Hancı'nin yardımı ile, hicrî 724 senesine ait bir yazma nüsha ile karşılaştırıldıktan sonra basılmıştır. Daha sonra 1938 senesinde tekrar tab' edilmiştir.

7. İştikâku Esmâillâhi Azze ve Celle: Esmâü'l-Hüsna'nın istikâk ve lügat incelemesini içeren bir çalışma olduğu adından da anlaşılmaktadır. Kaynaklar bu eser hakkında detaylı bir bilgi vermemektedir.⁶⁴

8. Kitâbü'l-Vakf ve'l-ibtidâ: Kaynaklar bu çalışmayı zikretmekle beraber, İbn Hallikân bu eserin Suğrâ ve Kübrâ ismi ile iki nüsha olduğunu zikreder.⁶⁵ Bu eserin Kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır. a. Kâhire Dârü'l-Kütüb'de 1982^a numarada kayıtlı nüsha. Müstensihî Ahmed b. Osman b. Ali ed-Dimeşkî'dir. Hicrî 761 senesinde sefer ayının 22'inci Pazar günü istinsahı bitmiş olup 340 sayfadan ibarettir. b. İstanbul'da Köprülü Kütüphanesinde iki cüz halinde, İsmail b. Anber b. Ahmed'in yazısı ile mevcuttur. Birinci cüzün istinsahı hicrî 553 senesinin Muharrem ayının son pazartesi günü bitmiştir. İkinci cüzün istinsahı, hicrî 553 senesinde sefer ayının 13'ünde tamamlanmıştır. 255 yapraklıdır. c. Kâhire, Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye'de 20375 numarada kayıtlı bir nüshası daha vardır. İki nüsha halinde olup, Muhammed Fehmi yazmıştır. Bu nüsha 14670 numarada kayıtlı olan nüshadan nakledilmiştir. Hicrî 1357 senesinin Muharrem ayının ilk günlerinde bu eseri yazmayı bitirmiştir.

9. Kitâbü'l-İştikâk: Kaynaklarda isminden başka bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁶⁶

10. Kitâbü'l-Hayl: Bu eser hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak en-Nehhâs'ın 'Umdetu'l-Küttâb adlı eserinde bundan bahsetmektedir.⁶⁷

11. Halku'l-insan: Ebû Ca'fer en-Nehhâs'a ait olduğu söylenen 'Umdetu'l-küttâb'da bu eserin ismi zikredilmektedir.⁶⁸

12. el-Kâfi fi'n-nahv: Kaynaklarda bu addan başka "el-Kâfi fi' ilmi'l-Arabiyye" adı ile de geçmektedir.⁶⁹

13. et-Tuffâha fi'n-nahv: Bu eser nahiv konularını içermekte olup, kaynaklarda (muhtasar fi'n-nahv) adı ile de zikredilmektedir. Bu eser Irak ilmî meclisi tarafından Korkis İ'vad'a tahkik ettirilerek neşredilmiştir.⁷⁰

14. el-Mukni': Ebû Ca'fer, en-Nehhâs bu eserinde Kûfe ve Basra nahivcilerinin ihtilaflarını detayları ile vermektedir.⁷¹

⁶⁴ *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363; *Yâkût, Mu'cemu'l-udebâ'*, IV, 228; Fuat Sezgin, *GAS*, VIII, 242-243.

⁶⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 29; *Fehresetu İbn hayr*, 45; *Keşfu'z-zunûn*, I, 82.

⁶⁶ *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363; *el-Kıfî, İnbâhu'r-ruvât*, I, 101; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 29; *Yâkût, Mu'cemu'l-udebâ'*, IV, 228; Fuat Sezgin, *GAS*, VIII, 242.

⁶⁷ Fuat Sezgin, *GAS*, VIII, 242.

⁶⁸ Fuat Sezgin, *GAS*, VIII, 242.

⁶⁹ *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363.

⁷⁰ *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363.

15. Şerhü'l-Mu'allakâti Seb': Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın bu eseri, meşhur Arap edib ve şâirlerinin şiirleri üzerine, nahiv ağırlıklı, yapılmış bir şerh olduğu kaynaklarca zikredilmektedir. Kaynakların birçoğu bu eseri, Ebû Ca'fer'e nisbet etmektedir. Bazı kaynaklarda bu eserin adı, “Şerhü'l-kasâ'idi't-tis'a'l-meşhûrât” olarak geçmektedir. Dünya kütüphanelerinde 24 adet yazma nüshasının bulunduğu ve birçoğunun Brockelman'ın Tarihü'l-edebi'l-arabi (GAL) adlı eserinde zikredilmektedir.⁷²

16. Şerhü'l-mufaddaliyât: Bu eser, meşhur şairlerin şiirlerinin şerhini ihtiva etmektedir.

17. Şerhü ebyati Sîbeveyh: Bu eser bütün kaynaklarda Ebû Ca'fer'in eserleri arasında zikredilmektedir. “Tefsîrü ebyati Sîbeveyh, Şerhü ebyati'l-Kitâb” adlarıyla da geçmektedir.⁷³

18. el-Küttâb: Ebu Ca'fer'in eserleri arasında “Edebü'l-küttâb” ismi ile de kaynaklarda geçmektedir.⁷⁴

19. Kitabü Sma'ati'l-küttâb⁷⁵.

20. Ahbaru's-şu'ara': Bazı kaynaklarda bu eserin, Tabakâtu's-Şu'arâ' ile aynı olduğu kanaati hakimdir.⁷⁶

21. Tabakâtu's-Şu'arâ': Yukarda da belirttiğimiz gibi bu eser, bazı müelliflere göre Ahbâru's-şu'arâ ile aynıdır.⁷⁷

22. Kitabü Edebi'l-mülûk: Kaynakların birçoğu bu kıymetli eseri ismini zikretmektedir.⁷⁸

23. Kitâbü Me'âni's-şiir: Şiir'lerdeki temaları ele alan bir kitaptır.⁷⁹

24. Tefsîru aşrete devavîn li'l-kitâb: Bu eser Arap şiiriyle ilgilidir. Bazı kaynaklar bu eserin “Me'ani'si'r” adlı eserin aynısı olduğunu belirtmektedir. “Et-tuffaha” diye bilinen eserin aynısı olduğu kanaati de vardır. Ayrı olabileceği ihtimali ile burada ismi zikredilmiştir.⁸⁰

4. Me'ani'l-Kuran

⁷¹ *el-Kıftî, İnbâhu'r-ruvât*, I, 103; *Yâkût, Mu'cemu'l-udebâ'*, IV, 228.

⁷² Fuat Sezgin, *GAS*, 11, cilt, muhtelif sahifeler.

⁷³ Muallakât, mufaddaliyât ve Ebyât-ı Sibeveyh şerhleri için bk: *el-Kıftî, İnbâhu'r-ruvât*, I,103; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 29 ; *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363; *ez-Ziriklî, el-A'lâm*, I, 65; *Nuzhetu'l-elibbâ*, 363; *el-Bulga*, 62; *İşârâtu't-ta'yin*, 45.

⁷⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 29; *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII,363; *el-Kıftî, İnbâhu'r-ruvât*, I,101; *Yâkût, Mu'cemu'l-udebâ'*, IV,228; *ez-Zubeydî, Tabakât*, 239; *Mir'âtu'l-cinân*, II, 227.

⁷⁵ A.g.e. aynı yerler.

⁷⁶ A.g.e. aynı yerler; *Fuat Sezgin, GAS*, II, 96.

⁷⁷ A.g.e. aynı yerler.

⁷⁸ *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363; *Yâkut, Mu'cemu'l-udebâ'*, IV, 225; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 100; *el-Kıftî, İnbâhu'r-ruvât*, I, 101.

⁷⁹ Fuat Sezgin, *GAS*, II, 60; *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363; *el-Kıftî, İnbâhu'r-ruvât*, I, 101.

⁸⁰ *es-Safedî, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 363; *el-Kıftî, İnbâhu'r-ruvât*, I, 101.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'a ait olduğu,⁸¹ Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın hal tecemesini veren kaynakların hemen hemen hepsinde Ma'âni'l Kur'ân olarak zikredilmektedir. Ez-Zübeydî'nin Tabakât'ında (s.239) "El-me'âni" adı ile geçmektedir. İbn Hayr bu eseri, "el-âlim ve'l-müte'allim fi me'âni'l-Kur'ân" ismi ile zikretmektedir.

4.1. Nüshaları: Ebft Ca'fer en-Nehhâs'ın, "Me'âni'l-Kur'an" adlı bu eseri, ender rastlanan elyazması eserlerdendir. Bu eserin basılmış nüshası da vardır.

4.1.1. Yazma Nüshaları

a. Bu nüsha Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye Kütüphanesinde 385 numarada kayıtlıdır. Birinci nüshayı veya birinci cüz'ü oluşturmaktadır. Mukaddimeden sonra Fatiha-i Şerife'nin tefsiri ile başlar ve Meryem süresinin sonuna kadar devam eder. Hattı çok eski olup, 233 yapaktır. Bazı yapraklarında yırtık, delik ve silikler göze çarpmaktadır. Bu cüz'ün mikrofilmlerinden oluşan bir kopyası aynı kütüphanede 25502 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Kahire'de Camiatü'l-Arabiyye'nin Yazma Eserler bölümünde mikrofilmlerinden oluşan bir kopyası da 19 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

b. Bursa Orhan Kütüphanesi'nde Yazma Eserler bölümünde (350) 129 numarada kayıtlı nüsha, müellifimizin bu eserinin ikinci cüz'ü veya ikinci yarısını ihtiva etmektedir. Bu cüz, el-Hacc Süresi'nin tefsiri ile başlayıp el-Fetih Süresi'nin sonuna kadar devam etmektedir. 201 yaprak olup, 550 senesinde istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

c. Dimeşk Zâhiriyye Kütüphanesi 181 numarada Me'âni'l-Kur'ân adı ile kayıtlıdır. 5 yaprak olup eski bir nüshadır. Fuat Sezgin bu nüshanın "Me'âni'l-Kur'ân'a ait olabileceğini ifade etmektedir.

4.1.2. Basılı Nüshalar

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'a ait bu eser "Me'âni'l-Kur'ân", adıyla basılmıştır. Basılı nüsha Şeyh Muhammed Ali es-Sâbûni tarafından tahkik edilmiştir. Bu tahkikli nüsha, 1988 yılında Suûdi Arabistan'da Ümmü'l-Kura Üniversitesi'nin ilmi Araştırmalar ve İslâmî Eserleri İhya Enstitüsü tarafından basılmıştır.

4.2. Me'âni'l-Kur'ân'ın Konusu ve İçeriği

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın kaleme aldığı bu eser, tefsirden çok isminden de anlaşılacağı üzere Arap dili dilbilimi ağırlıklıdır. Bu nedenle de müellif bu eserinin adını "Me'âni'l-Kur'ân" koymuştur. Ebû Ca'fer en-Nehhâs bu eserinde dilin yanında fıkıh ve dilbilimi konularına yer vermiştir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs bu eserinde Fıkıh ve dilbilimi konularının yanında, âyetlerin nüzûl sebeplerini ve kıraat şekillerini de zikretmektedir. Dilbilim, fıkıh kıraat, âyetlerin nüzûl sebepleri gibi konuları izah

⁸¹ Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ'*, IV, 228; *el-Kıftî, İnbâhu'r-ruvât*, I,101; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, VII, 363; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 65; Fuat Sezgin, *GAS I*, 49.

ederken Arap Divanından ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) Hadis-i Şeriflerinden delil getirmiştir.

4.3. Kaynakları

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın istifade ettiği kaynakların başında Kur'ân-ı Kerim ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) Hadis-i Şerifleri gelmektedir. Bunlara ilaveten Sîbeveyh'in el-Kitâb'ı, el-Ferra'nın Me'âni'l-Kur'ânı, ez-Zeccâc'ın Me'âni'l-Ku'ân'ı ve diğer hocalarının eserlerinden faydalandığını da söyleyebiliriz.

Bu eserlerin yanında derslerinden, fikir ve görüşlerinden istifade ettiği şahsiyetler de vardır. İbn Keysân, Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed el-Enbâri, Bekr b. Sehl ed-Dimyâtî, el-Müberred bunlar arasında zikredilebilir. Eserlerinde bu âlimlerin fikir ve görüşlerinden nakiller yapmaktadır.

4.4. Me'ani'l Kur'an'dan Örnekler

4.4.1. Lügat

Eşitlilik: التَّسْوِيَةُ: Birbirine zıt iki cümleyi eşdeğerli kılar. Birinci cümlenin başına hemze “أ” ikincisinin basına da “م” gelir. Hemzenin eşitlilik ifade ettiğini anlamak için, cümlelerin yerine masdar konulabilir.

Hayret bildirme: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ﴾: التعجب: “Rabbini görmedin mi gölgeyi nasıl uzattı?”⁸²

Ebû Ca'fer en-Nehhâs yukardaki âyete; { أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ } “Rabbi konusunda İbrahim ile tartışanı görmedin mi?”⁸³ âyetini örnek göstererek, “الف”; Elif (hemze) istifhamının “Tevkîf” elifi olduğunu yani “taaccüb” manası ifade ettiğini söyler⁸⁴.

4.4.2. İştikak (türetme): الإشتقاق

Bilindiği üzere istikak aslen bir şeyin parçasını aslından alıp ayırmaya denir. Yani yarısını ayırmaya denir. Bir kelimeyi diğerinden ayırmaya çoğaltıp türetmeye de istikak denir. Yani onu diğerinden ayırma işidir.

İstilahî olarak da; Bir kelimeyi diğer kelimeden ayırmaya, türetmeye istikak adı verilmektedir.

Ancak bu türetme işinin yapılabilmesi için iki kelimenin arasında, sîgalarının (kiplerinin) değişik olmasıyla beraber, lafız, mana ve harflerin tertibinde tenasüb (benzerlik) olması gerekir.

Örneğin: “أَكْتُبْ” emir kipi, “يَكْتُبْ” muzari kipinden, bu muzari kipi de “كَتَبَ” mazi kipinden, bu da masdar kipi olan “الكتابة” den elde edilmiştir (türetilmiştir).

4.4.3. Sarf

⁸² Kur'ân-ı Kerim, *Furkan Sûresi*, 25/45.

⁸³ Kur'ân-ı Kerim, *Bakara Sûresi*, 2/258.

⁸⁴ *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 275.

Tesniye'nin Cem' olduğu: { وَنَصَرْنَاَهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْعَالِيَيْنِ } "Kendilerine yardım ettik de galip gelenler onlar oldular."⁸⁵

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, yukarıda metin ve meâlini verdiğimiz âyette, cem' sîgası ile geçen fiilleri izah ederken, tesniye ile olan ilgileri hakkında şu bilgileri aktarmaktadır.

" وَنَصَرْنَاَهُمَا " demedi. Çünkü tesniye de cem'dir. Nitekim, bir de, çoğul ifade eden fiille haber vermek câizdir.

O halde manası şu olabilir: Mûsâ'ya, Hârûn'a (o ikisine de selâm olsun) ve kavmine yardım ettik. Firavun ve kavmine de yardım ettik. İşte bu daha doğru olmalıdır. Çünkü bir önceki âyette { وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا } "Hem onları, hem kavimlerini o büyük sıkıntıdan kurtardık"⁸⁶ ifadesi geçmiştir.⁸⁷

Ebû Ca'fer en-Nehhâs burada " وَنَصَرْنَاَهُمَا " ifadesindeki zamirin, yalnız Mûsa ve Hârûn'a ait olduğunu, bunun da (tesniye'nin) cem' ifade ettiğini ileri sürerek bir önceki âyeti: { وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكُرْبِ الْعَظِيمِ } "Hem onları, hem kavimlerini o büyük sıkıntıdan kurtardık."⁸⁸ İfadesini delil olarak göstererek, bu âyetin de çoğul ifade ettiğini söylemektedir.

4.4.4. Nahiv

Mahzûf masdar'ın -ya da masdar-ı müevvel'in- takdiri: Masdar-ı müevvel; Başına gelen masdar edatıyla, anlamı masdar şeklinde yorumlanan fiil veya isim cümlesine denir.

{ لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرْبِصَ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ }⁸⁹ "Kadınlardan uzak kalmağa yemin edenler için, dört ay beklemek vardır." âyet'inde geçen " مِنْ نِسَائِهِمْ " takdirini, şu şekilde izah eder; Arapça'da bunun takdiri: " لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ اعْتِزَالِ نِسَائِهِمْ " şeklindedir. Yani, " ان ان يعتزلو نِسَائِهِمْ " ifadesidir. En-Nehhâs'ın bu açıklamasından " افتعال " babında masdarı veya bu masdarın yerini alan masdaru'l-müevvel'i takdir edilmiş (gizlenmiş) olduğu anlaşılmaktadır⁹⁰.

Mef'ûl'ün fiile takdimi: Mef'ûl'ün fiilden öne geçmesi câiz ya da vâcib şeklinde iki hükümle olur.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, mef'ûl'ün munfasıl zamir durumunda gelmesi halinde vacib olacağını söyler. Buna herkes gibi, " إِيَّاكَ أُعْبُدُ " "Ancak sana ibadet ederim." ifadesini örnek gösterir. Ancak bu ifadeyi şu şekilde izah etmeye çalışır: " إِيَّاكَ نَعْبُدُ " yerine, " نَعْبُدُكَ " demedi. Çünkü " إِيَّاكَ نَعْبُدُ " daha te'kid ifade eder.

⁸⁵ Kur'an-ı Kerim, *Sâffât Süresi*, 37/116.

⁸⁶ Kur'an-ı Kerim, *Sâffât Süresi*, 37/115.

⁸⁷ *Me'âni'l-Kur'an*, VI, 52-53.

⁸⁸ Kur'an-ı Kerim, *En'âm Süresi*, 6/115.

⁸⁹ Kur'an-ı Kerim, *Bakara Süresi*, 2/226.

⁹⁰ *Me'âni'l-Kur'an*, I, 192.

en-Nehhâs bu açıklamasından sonra görüşünü desteklemek için Sîbeveyh'in şu ifadesine yer verir: "Sanki onlar, "Ancak" açıklaması onlar için daha mühim olan şeyi öne çıkarıyor. Onlar ise "تعبدك" kelimesinin açıklamasını istememektedirler. Tabii o ikisi de "إياك نعبد، تعبدك" kelimeleri de onları ilgilendiriyor ve onlar için önem arz ediyor. Ebû Ca'fer en-Nehhâs daha sonra "العبادة" kelimesinin anlamı hakkında şu bilgileri aktarıyor: "العبادة" lügatte; Boyun eğmek ve alçak gönüllü olmakla beraber itaat anlamına gelir. Zorla alçaltılan yola; "طريقٌ مُعَبَّدٌ", Katran ile boyanan deve için; "بعيرٌ مُعَبَّدٌ" ifadeleri kullanılır.

En-Nehhâs'ın bu ifadeleriyle "tahsis" ifade eden mef'ûl'ün öne geçirildiğini ima ettiği anlaşılmaktadır.⁹¹

Sonuç

Sahabeden bu yana her dönemde dil ve gramer yönü ile Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs da selefleri gibi Kur'ânî ilimlerin yanında lügat, iştikak, sarf, nahiv ve belâgat ilimleri üzerinde çalışmıştır.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, kendinden önceki âlimleri ilmî noktadan yer yer tenkid etmiş ve uygun gördüklerini de kabul etmiştir.

en-Nehhâs, Kûfe ve Basra dil ekollerinin görüşleri karşısında tenkitçi bir yapıya sahiptir. Bazen de uzlaştırıcı rolünü oynamaya çalışır.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, bir hadis râvisi olduğu kadar, bir Hanefî fâkihidir.

Me'âni'l-Kur'ân adlı eseri, dil ve gramer ağırlıklı olmasının yanında, Kur'ân'ın anlaşılması için gerekli hususlara başvurulmuş bir kaynak eserdir.

Kaynakça

Brockelmann Carl, *Seschichte der Arabischen Littarature*, (I-II,) Leiden, 1939-1943 GAL.

-----, *Geschichte der Arabischen Litterature*, Supplemenband, (I-III). Leiden, 1937-1939. Suppl.

Corci Zeydan, *Tarihu Adabi'l Lugati'l Arabiyye*, (I-IV), Kahire, 1937, Dâru'l-Hilâl.

Davudî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, (946/1540), *Tabakâtu'l-müfessirîn*, (I-II). thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire, 1972.

el-Enbari, Ebu'l-Berekât Kemaleddin, (577/1181), *Nuzhetu'l Elibba fî Tabakâti'l-Udebâ*, thk. İbrahim es-Semerrâî, Zerkaa, 1985.

Firuzabâdî, Ebu't-Tahir Mecduddin Muhammed b. Yakub, (917/1415), *el-Bulga fî terâcimi eimmeti'n-Nahvi ve'l Luga*, thk. Muhammed el-Mısırî, 1987.

⁹¹ Me'âni'l-Kur'ân, I, 64.

el-Hatîb, el-Bağdâdî, *Târîh-i Bağdâd*, Kahire 1349/1931, Beyrut tsz.

İbn Hallikan, Ebu'l Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, (681/1282), *Vefeyâtu'l A'yân ve Enbâhu Enbâi'z Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1978.

İbn Kesir, Ebu'l Fidâ İmaduddin İsmail b. Ömer (774/1373), *el-Bidaye ve'n Nihaye*, I-VIII, Beyrut, 1981, Daru'l Maarif.

İbn Kunfuz, Ebu'l Abbas Ahmed b. Hüseyin b. Ali (810/1407), *el-Vefeyat*, thk. Adil Nüveyhiz, Beyrut 1981.

İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Yûsuf, *en-Nücûm ez-Zâhire fî Mulûki Mısr ve'l-Kâhire*, I-XVI, Kâhire 1963.

İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî, *Fehrese*, I-II, thk. İbrahim el-Ebyârî, Kâhire 1989.

İbn Kesir, Ebu'l Fidâ İmaduddin İsmail b. Ömer (774/1373), *el-Bidaye ve'n Nihaye*, I-VIII, Beyrut, 1981.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed, (833/1429), *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ, Gâyetü'n-Nihâye fî esmâi ricâli'l-kıraatu li'r-rivâye ve'd-dirâye*, I-II. nşr. Gotthelf Bergstrasser; feharis Otto Pretzl. Beyrut,1982.

İbnü'd-Dimyati, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Aybek b. Abdullah Hüsamî, (749/1348), *el-Müstefâd min zeyli Tarihi Bağdad*, (I-XIX), Beyrut Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.] Haydarabad,1978.

İbnü'l-Faradi, Ebü'l-Velid Abdullah, (403/1013), *Târîhu ulemai'l-Endelüs, Tarihü'l-ulema ve'r-ruvat li'l-ilm bi'l-Endelüs*. thk. İbrâhim el-Ebyari. – Kahire, Dârü'l-Kitabi'l-Mısrî ; Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Lübnani, 1983.

İbnu'l-İmad, Ebu'l Fellah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezeratu'z Zeheb fî Ahbari men Zeheb*, thk. Muhammed el-Arnâvud, Abdulkadir el-Arnâvud, I-VI, Beyrut, 1986-1991.

İbnu'l Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim (646/1248), *İnbahu'r Ruva ala Enbahi'n Nuhat*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-IV. Kahire, 1986.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub İshâk, (385/995), *el-Fihrist*, thk. Mustafa eş-Şuveyym, Tunus, 1985.

Merzubânî, Ebî 'Ubeydullah Muhammed b. 'İmrân, *Nûru'l-Kabes el-Muhtasar Mine'l-Muktebes fî Ahbâri'n-Nuhâti ve'l-Udebâi ve'ş-Şu 'arâi ve'l-'Ulemâ'*, thk. Rogolf Zulhâyim, h.1384 - m.1964.

es-Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg, (764/1363), *el-Vâfi bi'l Vefeyât*, yay.hz. Muhammed el-Hacerî, I-XIII, Beyrut, 1984.

Ömer, Ahmed Muhtâr, *Târîhu'l-Lugati'l-Arabiyye fî Mısır*, Kahire 1970, el-Mektebetu'l-Arabiyye, el-Hey 'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li't-Te'lîf ve'n-Neşr, Vezâretu's-Sekâfe.

Sezgin, Fuat, GAS(Ar.) *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî*, I-V, Riyâd 1403-1404.

es-Sîrâfî, Ebû Saîd Hasan b. Abdullah el-Merzübani, (368/979), *Ahbârü'n-nahviyyini'l-Basriyyin ve meratibuhum*. thk. Muhammed İbrâhim Benna, Kahire, Dârü'l-İ'tisam, 1985.

es-Suyûtî, Ebu'l Fazl Celaleddin Arabdurrahman b. Ebi Bekr (911/1505), *Bugyetu'l Vu 'ât fî tabakâti'l Lugaviyyîn ve'n Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, yrsz. 1979.

-----, *Hüsnü'l Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l Kahire*, I-II, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, yrsz. 1967, Daru İhyai Kütübü'l Arabi.

-----, *el-Eşbah ve'n-nezair fî'n-nahv*, I-IV, thk. Abdurrahman Salim Mükerrrem, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Şevki Dayf, *el-Medârisu'n Nahviyye*, Kahire, 1987, Daru'l Maarif.

-----, *Tarihu'l Edebi'l Arabi, Kahire*, 1982, Daru'l Maarif.

el-Yâfi'î, Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemanî, *Mir'âtu'l-Cinân ve 'İbretu'l-Yekzân fî Ma'rîfeti Havâdisi'z-Zamân*, I-II, nşr. Abdullah Muhammed Cubûrî, Beyrut 1970-1981.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şehabeddin Yakut b. Abdullah Yakut el-Hamevi, (626/1229), *Mu'cemu'l Buldân*, thk. Ferid Abdülaziz Cüdi, Beyrut, Daru'l Kutubi'l İlmiyye,

-----, *Mu'cemu'l Udebâ'*, I-X, Beyrut, trsz. Dar. İhya Turasi'l Arabi.

el-Yemânî, Taceddin Abdülbâki b. Abdülmecid, *İşâretU't-Ta'yin fî Terâcimi'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn*, thk. Abdülmecid Dîb, Riyad, 1986, Merkezu'l-Melik Faysal Li'l-Buhûs ve'd-Dirasâti'l-İslâmiyye.

ez-Zehabî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, I-XXIII. thk. Şuayb el-Arnaut, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1984/1404,

ez-Zeyyat, Ahmed Hasan, *Tarihu'l Edebi'l Arabi*, trsz. 24. baskı.

Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim Li eşheri'Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-'Arabi ve'l-Müsta'ribîne ve'l-Müsteşrikîn*, I-VIII, Beyrut, 2002 15. Baskı, Dâru'l-İlmi'l-Melayîn

ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî (379/989), *Tabakatü'n-nahviyyin ve'l-lugaviyyin*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim . 2. bs. Kahire, Dârü'l-Maârif, ty.